

ŠTÚDIE

VOJENSKO-GEOGRAFICKÉ ASPEKTY RÍMSKEJ OBRANY NA STREDNOM DUNAJI V 1.—4. STOROČÍ

BOHUŠ KLEIN

KLEIN, B.: Military Geographic Aspects of the Roman Defence at the Central Danube in 1.—4. Century. *Vojenská história*, 1, 1, 1997, pp 5–22, Bratislava.

Study summarizes results of the historical and archeological research of the Limes Romanus boundary (as the part of the basic camps system of Roman legions component) at the Central Danube from the 1st to 4th century. The author analyzes in this study mainly military and geographic factors of the Central Danube Area which provided to the Romans an effective defence of their provinces against Germanic tribes. During this period the Gerulata — Rusovce fortress was there only one from the main limited boundary camps on the Slovak territory. Besides it the fortified bridgeheads on the left bank of the Danube in Devín, Stupava, Bratislava, Iža near Komárno, and Roman camps in Cífer—Pác and Veľký Kýr too. The camps of the Roman Army were found also in Iža near were Komárno, Radvaň Danube, Mužla and in other places.

Military History. Slovakia. Military—Geographic Aspects of the Roman Defence at the Central Danube in 1.—4. Century.

V priebehu 1.—4. storočia vybudovali Rimania pozdĺž Rýna a takmer celého toku Dunaja opevnenú hranicu svojho impéria, známu pod názvom Limes Romanus. Táto hranica bola ucelenou a účelovo vybudovanou sústavou vojenských opevnení, ktorých základným poslaním bolo chrániť rímsky štát pred vpádmi nepriateľských „barbarských“ kmeňov. Najjužnejšia časť dnešného južného a juhozápadného Slovenska sa tak dostala do bezprostredného susedstva Rímskej ríše a stala sa jej kontaktným vojenským predpolím, hoci v širšom zmysle možno za toto predpolie považovať celé dnešné územie Slovenska. To najmä z toho dôvodu, lebo obdobia mierového spolunažívania medzi Rimanmi a Germánmi na dunajskej hranici striedali počas takmer štyroch storočí aj obdobia vzájomných ničivých vojen. Najmä v druhej polovici 2. storočia za tzv. markomanských vojen nechýbalo veľa, aby tu Rimania zriadili svoju novú provinciu Marcomaniu a takmer celé územie Slovenska tak začlenili do svojej ríše. Aj preto venovali (a venujú) archeológovia a historici problematike limesu veľkú pozornosť, ktorá je vyjadrená množstvom odborných štúdií, zborníkov a monografií.¹⁾ Nesporným kladom tejto etapy našich dejín je aj skutočnosť, že oproti dávnejším obdobiam vývoja spoločnosti a jej materiálnej kultúry možno v období 1.—4. storočia priamo konfrontovať nálezy archeologickej povahy s písomnými prameňmi antických autorov. Na ich základe možno prehľadne sledovať prenikanie rímskej kultúry na územie Slovenska a jeho zapájanie do európskych civilizačných prúdov neskorej antiky. Rozhodujúcim a určujúcim momentom však boli vojenské aspekty merania síl medzi Rimanmi a Germánmi na dunajskej hranici, ktoré zásadným spôsobom ovplyvnili ďalší historický vývoj obyvateľstva

¹⁾K základným prácam patria: DOBIÁŠ, J.: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha, ČSAV 1964. OLIVA, P.: Pannonie a počátky krize římského impéria. Praha, ČSAV 1959. ONDROUCH, V.: Limes Romanus na Slovensku. Bratislava 1938. KOLNÍK, T.: Římske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava, Tatran 1984. HOŠEK, R. - MAREK, V.: Řím Marka Aurelia. Praha, Mladá fronta 1990. Laugaricio. Zborník k 1800. výročiu rímskeho nápisu v Trenčíne. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1980.

vtedajšieho Slovenska v stredodunajskom priestore. Nútené spolužitie dvoch rozdielnych etník na dunajskej hranici v časovom horizonte takmer štyroch storočí preto zákonite navodzuje myšlienku podania ucelenejšieho obrazu o vojenských hľadiskách vzájomných vzťahov Rimanov a Germánov v tomto exponovanom priestore. V skutočnosti je skôr paradoxom dejín, že práve v dôsledku vojenských operácií rímskeho vojska na našom území vystúpilo Slovensko po prvý raz vo svojich dejinách z historickej anonymity a dostalo sa do pozornosti antických (rímskych) letopiscov. To z toho dôvodu, lebo v tomto období sa na dunajskej hranici a v jej predpolí odohrávali vojenské udalosti európskeho (vtedy svetového) významu. V skutočnosti to boli významné medzníky v dejinách nielen svetovládneho rímskeho impéria, ale celej Európy. A práve osvetleniu vojensko-geografických aspektov rímskej obrany na strednom Dunaji venujeme tento príspevok.

* * *

V desaťročiach okolo začiatku nášho letopočtu došlo na území Slovenska, najmä v jeho južnej a juhozápadnej časti priliehajúcej k Dunaju, k zásadným vojenským, etnickým a hospodárskym zmenám. K najdôležitejším patrili politicko-mocenské vzťahy vyvolané expanziou Rimanov a Germánov do stredodunajského priestoru. Signály týchto závažných geostrategických a geopolitických zmien možno pozorovať už v posledných desaťročiach pred zlomom letopočtu, keď Rimania so svojimi légiami prenikli od juhu do stredného Podunajska. V rokoch 12. – 9. pred Kr. vojensky ovládli územie Zadunajska na pravom brehu stredného Dunaja a zriadili tam svoju novú provinciu, ktorú nazvali Pannónia. Táto provincia bezprostredne susedila s naším územím v časti toku Dunaja od ústia rieky Morava po ústie Ipla. Približne v tom istom čase sa z územia Moravy presúvali na juhozápadné Slovensko bojovné germánske kmene Kvádov. Ich postup sa zastavil na ľavom (severnom) brehu Dunaja, ktorý však neprekročili, lebo by ohrozili záujmovú sféru rímskeho impéria. V čase týchto vojenských expanzií sa tak na strednom Dunaji stretli dvaja silní, a iste aj vojensky rovnocenní súper, ktorých vzájomné vzťahy a záujmy určovali osudy územia dnešného Slovenska a jeho obyvateľstva v nasledujúcich štyroch storočiach. Germánsky kmeň Kvádov spolu s pôvodným keltským obyvateľstvom dnešného Slovenska sa odvtedy stal základným činiteľom zložitých geopolitických a interetnických pohybov a vzťahov, ktoré vyvrcholili v období sťahovania národov a príchodu prvých slovanských kmeňov na naše územie v 5. a 6. storočí.²⁾

V slovenskej archeológii sa obdobie 1.—4. storočia nazýva rímske, hoci z etnického a kultúrneho hľadiska možno na Slovensku rozlíšiť (tak ako v predchádzajúcich storočiach) niekoľko samostatných oblastí so špecifickými vývojovými trendmi. Úrodných nížin južného Slovenska, pahorkatín a podhorí juhozápadného Slovenska, a neskôr aj južnej časti stredného Slovenska v Poiplí a rovinatých častí východného Slovenska sa v priebehu 1. a 2. storočia vojensky zmocnil germánsky kmeň Kvádov. V južných častiach východného Slovenska pretrvávala keltsko-dácka zložka kultúry, neskôr prevrstvená vandalským obyvateľstvom germánskeho pôvodu z juhoruských stepí. Hornaté oblasti stredného a severného Slovenska naďalej zostali pod vplyvom pôvodných nositeľov púchovskej kultúry, dodnes neznámej etnicity. Vplyv antických civilizizačných podnetov sprostredkovaných rímskou kultúrou sa na území dnešného Slovenska prejavoval nerovnomerne. Odlišné smery vývoja v jeho geograficky uzavretých regiónoch sú zrejme nie-

²KLEIN, B.—RUTTKAY, A.—MARSINA, R.: Vojenské dejiny Slovenska. Stručný náčrt do roku 1526. I. zv. Bratislava, MO SR 1994, s. 43—44.

len z nálezov importovaných predmetov rímskej proveniencie, ale predovšetkým v oblasti výroby predmetov úžitkovej hodnoty, pracovných nástrojov, zbraní a iných predmetov z domácich dielní. Kontakty s vyspelou rímskou kultúrou antického sveta nesporne spolupôsobili pri výraznom napredovaní spoločensko-hospodárskeho a kultúrneho rozvoja jednotlivých regiónov Slovenska, čo predznamenal prehĺbenie spoločenskej a majetkovej diferenciacie tunajšieho obyvateľstva.³⁾

Rimania ako vojensky najzdatnejší národ na sklonku antickej civilizácie začali vzápätí po obsadení pravého brehu Dunaja budovať pohraničnú sústavu opevnení, pre ktorú sa zaužíval názov Limes Romanus. Zdá sa, že konkrétnym podnetom na jeho výstavbu bol politický závet princepsa (cisára) Augusta (27 pred Kr. — 14 po Kr.), ktorý svojim nástupcom uložil, aby upustili od ďalšieho územného rozširovania impéria, ale opevnili jestvujúce hranice štátu pred inými, teda barbarскими etnikami. Týkalo sa to nielen hranice na Eufrate, Kaukaze, v severnej Afrike a v Británii, ale najmä na najohrozenejších hraniciach na Rýne a Dunaji.⁴⁾ V nasledujúcich dvoch storočiach po Augustovej smrti sa jeho požiadavka systematického opevňovania hraníc stala existencnou podmienkou Rímskej ríše. V tomto čase vznikol limes aj na strednom Dunaji, hoci treba zdôrazniť, že Rimania ho nevybudovali naraz, ale po etapách podľa momentálnej vojensko-strategickej situácie na hraniciach s „barbarskými“ územiami. Na strednom Dunaji urýchlil budovanie limesu postup vojensky zdatného germánskeho kmeňa Kvádov, ktorý sa v prvých desaťročiach po Kr. presúval z Moravy na juhozápadné Slovensko. Tento migračný pohyb Kvádov donútil už v prvom storočí Rimanov k vojenskému zabezpečeniu pravého brehu Dunaja, pretože postup vojensky nebezpečných Kvádov v naddunajskom priestore predstavoval pre hraničné provincie Rímskej ríše trvalú hrozbu a nebezpečenstvo.⁵⁾

Limes Romanus ako pevnostný systém obrany hraníc bol v tých časoch najdokonalejší spôsob obrany štátu. Opieral sa o sústavu opevnení vybudovaných v primeraných vzdialenostiach na hraničnej čiare. Limes ako systém pohraničného opevnenia sa skladal z niekoľkých základných fortifikačných foriem. Ťažisko jeho obrannej a organizačnej štruktúry tvorili veľké opevnené tábory (castrum), kde boli zvyčajne stacionované rímske légie a kde mal svoj hlavný stan aj veliteľ légie (legát). V priebehu existencie hranice sa v neďalekej vzdialenosti od táborov vyvinuli samostatné a rozlohou veľké sídliskové zoskupenia s municipiálnym (mestským) postavením. Pri výstavbe Rimania sledovali zásadu, aby tábor postavili na strategickom a komunikačne exponovanom mieste. Aby sa opieral o väčšiu prírodnú prekážku, zvyčajne riečny tok a v blízkosti brodov, cez ktoré prechádzali dôležité cesty. Vnútrozemská delta Dunaja v stredodunajskom priestore poskytovala priam ideálne podmienky na výstavbu nielen hlavných táborov, ale aj menších pevností na hranici. Na ich situovanie v teréne mali vplyv predovšetkým vojenské hľadiská, ku ktorým sa sekundárne pripájali komunikačné, orientačné, zásobovacie a iné aspekty. Trvalé tábory na rozdiel od dočasných zemných a drevozemných, ktoré rímske oddiely a ich legionári zriaďovali na denných pochodoch vojska, boli vybudované zásadne z kameňa a tehál.⁶⁾ Ich výstavbu na hranici zabezpečovali sami legionári, ktorí tu mali aj svoje tehelne. V strednom Podunajsku vybudovali najväčšie tehelne vo Vindobone (Viedeň), Carnunte (Petronell — Deutsch Altenburg) v Rakúsku,

³PELIKÁN, O.: Slovensko a rímske impérium. Bratislava, SVKL 1960, s. 34—101.

⁴BIRKENFELD, G.: Leben und Taten des Caesar Augustus. Berlin — Wien, Paul-Neff Verlag 1944, s. 469.

⁵BURIAN, J.: Světla a stíny antického velkoměsta. Praha 1970, s. 240—245.

⁶CONOLLY, P.: Dejiny rímskeho vojska. Bratislava, Fortuna print 1992.

Brigetiú (Ö-Szöny naproti Komárnu v Maďarsku) a Aquincu (priestor Starého Budína), v ktorých sa vyrábali tehly najrôznejších typov a tvarov označované kolkami príslušných légii. V miestnych tehelniciach však vyrábali aj tehly s kolkami menších vojenských jednotiek, ako kohort a vexilácií.

Tábor na limesi mal zvyčajne štvorcový alebo obdĺžnikový pôdorys a zásadne ho chránila priekopa (fossa) a val (vallum). Val tábora spevňovali dnom alebo kameňom a na jeho korune zvyčajne postavili drevenú kolovú palisádu. Zhrmaždisko vojska v strede tábora sa nazývalo „forum“. Ústrednými stavbami tábora boli „praetorium“ so stanoviskom veliteľa a budova hospodárskej správy „quaestorium“. Pri „praetorii“ sa križovali hlavné ulice prechádzajúce cez tábor, a to: „via praetoria“ a „via principalis“. Tieto cesty vyúsťovali v protihľých bránach tábora, kde na ne nadväzovali ďalšie, vedúce k iným táborom limesnej čiary. Táto základná schéma výstavby tábora je dobre rozoznateľná i v našom najzachovanejšom rímskom tábore v Iži pri Komárne. V samotnom tábore boli podľa prísneho predpisu rozmiestnené budovy na ubytovanie vojska, sklady, ošetrovňa, zbrojárske dielne, ako aj priestory vyčlenené pre vojenské obliehacie stroje, zásoby, vozy a stajne pre kone a dobytok. V základnom limesnom tábore bola spravidla stacionovaná jedna légia s počtom asi 6000 mužov. Zábavné podniky, krčmy, predajne, obchody a iné služby boli zásadne situované mimo vojenského tábora, ale zasa v neďalekej blízkosti. Tu sa sústreďovalo civilné obyvateľstvo, obchodníci, remeselníci a veteráni, ktorí po skončení aktívnej vojenskej služby museli opustiť vojenský tábor. Veteráni zvyčajne zostávali bývať v týchto civilných osadách (canabae), neskôr municipiálnych mestách so svojimi rodinami a hľadali obživu v službách pre vojenský tábor. Tieto osady boli v neprestajnom spojení s vojenským táborom a postupne sa stali základom nielen starovekých municípií, ale aj niektorých stredovekých miest.⁷⁾

V priestore medzi veľkými tábormi budovali Rimania aj menšie tábory (castellum). Tie stáli aj na dunajských brehoch barbarského územia ako opevnené predmostia hlavnej limesnej čiary. Obsadzovali ich pomocnými zbormi (auxilia), pozostávajúcimi z týchto druhov vojska: „cohortes“, formované z pešieho vojska, ďalej to boli jazdecké oddiely (alae) a nakoniec vojenské oddiely cudzích etník (numeri). Veľkosť kastelov nebývala rovnaká, boli však vždy zásadne opevnené kamenným alebo kameno-tehlovým múrom a priekopou. Opevnenú sústavu limesnej čiary dopĺňovali ešte hliadkové veže (turres), ktoré sa významom a rozmermi rovnali strážnym, hliadkovým a orientačným vežiam. Okolo niektorých strážnych veží vybudovali mohutnejšie kruhové opevnenie (burgus). Všetky opevnenia boli pospájané vynikajúcimi rímskymi cestami a podliehali pod vojenskú veliteľskú právomoc miestodržiteľa provincie. Obrane limesu s hliadkujúcou a zásobovacou funkciou slúžilo i rímske dunajské riečne loďstvo so základňami v Carnunte a Brigetiú.⁸⁾

Pozdĺž pravého brehu Dunaja viedla hlavná limesná rímska cesta od pobrežia Severného mora cez Trevír a proti toku Rýna a Mohana k Dunaju, ktorého tok sledovala až po ústie do Čierneho mora. Na stredodunajskom úseku sa k nej zbíhali všetky cesty z panónskej provincie. Pri Carnunte vyúsťovala z jadranskej Akvileje cesta pozdĺž východných alpských výbežkov cez Zadunajsko k Dunaju. Tu prekročila Dunaj a viedla ďalej

⁷ONDROUCH, V.: Limes, c. d., s. 14—15. BUCHVALDEK, M. a kol.: Dějiny pravěké Evropy. Praha, SPN, 1984, s. 185.

⁸K problematike výstavby a organizácie rímskeho limesu pozri: OLIVA, P.: Pannonie, c. d., s. 60—70. K problematike limesných ciest: DOMASZEWSKI, A.: Die Beneficiarerposten und die römischen Strassen-netze. In: Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst. Trier 1902, Jahrgang XXI., s. 158 —211. K problematike dunajskej riečnej flotily: KIENAST, D.: Untersuchungen zu den Kriegsflotten der römischen Kaiserzeit. Bonn 1976.

na sever cez Moravu a Sliezsko k pobrežiu Baltického mora. Odbočky tejto hlavnej cesty, nazývanej Jantárová, viedli aj cez južné a juhozápadné Slovensko. Jantárová cesta bola najdôležitejšou spojnicou medzi vlastným územím Talianska a opevnenými tábormi na limesnej hranici. Pre osudy územia a obyvateľstva vtedajšieho Slovenska mali najväčší význam dva opevnené tábory so sídlami légii, a to: Carnuntum (dnešný Petronell — Deutsch Altenburg v Dolnom Rakúsku) a Brigetio. Brigetio ležalo na strategickej vyvýšenej východne od dnešného Ö-Szőny (v Maďarsku) oproti Komárnu na pravom brehu Dunaja a jeho sútoku s Váhom. S výstavbou sa začalo v poslednom desaťročí 1. storočia a jeho význam vzrástol najmä v období markomanských vojen v druhej polovici 2. storočia.⁹⁾

Vo vývoji stredodunajského limesu rozoznávame dva význačné medzníky, prvý z nich je koniec 1. storočia za vlády Domitiana (81—96) a druhý koniec 2. storočia za vlády Commoda (180—192). V počiatočnej fáze, do vlády cisára Domitiana, predstavoval rímsky limes na strednom Dunaji len niekoľko drevozemných pevností, táborov postavených na najcitlivejších bodoch hranice (Viedeň, Carnuntum, Brigetio a Aquincum). Za Domitianovej vlády Rimania v obave pred vpádmi germánskych a iných kmeňov do dunajských provincií začali s programovou výstavbou mnohých nových pevností a zároveň prebudovali už jestvujúce opevnenia. Táto stavebná aktivita pokračovala na dunajskej hranici aj za jeho nástupcov a vyvrcholila za cisára Marka Aurélia (161—180). Limes v čase jeho vlády po víťaznej výprave proti Germánom zmohtnel a premenil sa na pevnú reťazovú sústavu pevností, ktorá svojimi predsunutými opevnenými tábormi kontrovala aj priľahlú časť barbarského vnútrozemia. Od vlády cisára Commoda sa limes dobudoval a len sa udržiaval. Tento trend pokračoval aj v 3. storočí, keď sa začal jeho pozvoľný úpadok. V 2. polovici 4. storočia, napriek určitej stavebnej aktivite za cisára Valentiniana (363—375), sa limesný pevnostný systém rozpadol a definitívne zanihol.¹⁰⁾

Aby sme si priblížili predstavy o tomto mohutnom pevnostnom systéme na strednom Dunaji, uvedieme jednotlivé vojenské tábory légii a ich pomocných oddielov ležiacich na hlavnom limesi od Viedne (Vindobona) až po Budapešť (Aquincum) s približným časovým určením ich vzniku. Sú to: Vindobona (Viedeň, okolo roku 50; sídlom légie okolo roku 100), Ala Nova (Schwechat), Aequinoctium (Fischamend) a Carnuntum (Petronell — Deutsch Altenburg) — všetky tri tábory boli postavené v prvej polovici 1. storočia, z nich Carnuntum sa stalo sídlom légie. Od Carnunta ďalej na východ to bola Gerulata (Rusovce), jediný tábor hlavnej hranice ležiaci na území Slovenska (postavili ho okolo roku 100). Ďalej je to Ad Flexum (Magyaróvár, okolo roku 80), Quadrata (Barátföldpuszta pri Lebenyi, okolo roku 100), Arrabona (Győr, okolo roku 20), Brigetio (Ö-Szőny, založené okolo roku 20, koncom 1. storočia sídlo légie), od neho na východ Crumerum (Nyergesújfalu, okolo roku 200), Solva (Esztergom, okolo roku 100), Castra ad Herculem (Pilismarót, koniec 3. storočia), Cirpi (Dunabogdány pri ohybe Dunaja, okolo roku 100) a Aquincum (Ó Buda — Starý Budín v Budapešti, okolo roku 20, sídlo légie koncom 1. storočia).¹¹⁾

Vlastné územie Rímskej ríše s „barbarikom“, teda územím, ktoré nepatrilo pod rímsku zvrchovanosť, rozdeľoval v stredodunajskom priestore tok Dunaja. Táto veľká európska riečna tepna s dĺžkou 2830 km sa dotýka územia Slovenska na strednom toku od

⁹ONDROUCH, V.: Limes, c. d., s. 17—20. VALACHOVIČ, P.: Hospodárske a sociálne problémy miest v Panónii v 4.—5. storočí. In: Historický časopis, 30, 3, 1982, s. 376—392.

¹⁰PELIKÁN, O.: Slovensko, c. d., s. 108.

¹¹Tamže, s. 109—110.

ústia Moravy po ústie Iplá v celkovej dĺžke 172 km. Už pred vstupom do Devínskej brány je Dunaj mohutným alpským veľtokom s dlhodobým priemerným prítokom približne $2000 \text{ m}^3/\text{s}$ v bratislavskom profile. Dunaj odvodňuje svojimi priamymi prítokmi, alebo nepriamo riekou Tisou, takmer celé územie Slovenska. Prvým a zároveň najväčším prítokom zo slovenskej strany, ktorý v dolnej časti odvodňuje aj časť juhozápadného Slovenska, je Morava. Po výstupe z Bratislavskej brány sa rozdeľuje na Malý a Veľký Dunaj, ktoré sa znovu spájajú v Komárne. Malý Dunaj priberá zľava Čiernu Vodu, Dudváh, Váh a Nitru. Pred opustením územia Slovenska prijíma Hron a na štátnej hranici Ipeľ. V dôsledku alpského charakteru rieky sa na Slovensku zaujímavo vytvoril pozdĺžny profil toku, a to tak, že na prechode z Viedenskej kotliny do Podunajskej nížiny tečie s väčším sklonom, prelamujúc výbežky Malých Karpát v zúženom riečisku. Po opustení úbočí Malých Karpát tečie na vlastnom náplavovom kuželi v zložitej spleti početných ramien až po Palkovičovo. Dunaj tu so svojimi karpatskými prítokmi vyformoval mohutný náplavový kužel najväčšej vnútrozemskej delty v Európe, ktorého okraje obopínajú dve najväčšie dunajské ramená. Je to Malý Dunaj ohraničujúci Veľký Žitný ostrov a na maďarskej strane Mošonský Dunaj ohraničujúci Malý Žitný ostrov (Szigetköz).¹²⁾ Napriek tomu, že sídliskové a prírodné pomery sa v strednom Podunajsku a v jeho vnútrozemskej delte nedajú pre rímske obdobie presne rekonštruovať, možno ich na základe poznatkov iných vedných disciplín sledovať aspoň približne. Podnebie tohto obdobia zaraďujeme do staršieho subatlantiku (800 pred Kr. — 500), v ktorom teploty oproti minulému obdobiu mierne poklesli a pribudlo zrážok. V stredne vysokých polohách prevládali bučinné pralesy. V nižších polohách udávali ráz krajiny zmiešané dubové pralesy a v nivách vodných tokov to boli rozsiahle lužné pralesy. Na prelome letopočtu, teda vlastne počas celého rímskeho obdobia, možno vo všeobecnosti na našom území predpokladať silnejší zásah človeka do pôvodných pralesov, najmä v oblastiach ležiacich nad záplavovými územiami väčších riečnych tokov. Predpokladáme, že v tomto období sa na južnom Slovensku výraznejšie exploatovalo drevo, ktoré obyvateľstvo využívalo na stavbu príbytkov, výrobu pracovných nástrojov, vykurovanie domov a pod. Zdá sa, že využívanie a exploatacia pôvodných pralesov čiastočne ustala až v slovanskom období.¹³⁾

Tieto konštatovania sú pre nás dôležité aj z vojenského hľadiska, lebo vďaka vyšším zrážkam mal Dunaj a jeho prítoky v rímskom období pravdepodobne vyšší prítok s väčšou vodnatosťou ako v neskoršom stredoveku a novoveku. Mohutnejšia vodnatosť zároveň spôsobovala, že v období záplav sa rozlieval do početných bočných ramien, ktoré boli splavné pre rímske dunajské riečne člny s nehlbokým ponomom, ako sa to nakoniec zistilo pri Gerulate — Rusovciach, kde na dnešnom bočnom nevýraznom ramene Dunaja jestvoval dôležitý prístav.¹⁴⁾ Vzhľadom na väčšiu vodnatosť možno predpokladať aj to, že Dunaj mal výraznejší režim alpskej rieky s nadpriemerným prítokom v máji, ale najmä v júni a júli a s málo výrazným minimom v januári. Treba predpokladať, že v rímskom období, keď ľudský zásah do prírodnej podstaty Dunaja bol minimálny, charakte-

¹²LUKNIŠ, M. a kol.: Slovensko 2. Príroda. Bratislava, Obzor 1972, s. 285—287. Hydrografické pomery súčasnosti nemožno samovoľne preniesť do čias susedstva Rímskej ríše na dunajskej hranici pred dvetisíc rokov. V priebehu tohto času podliehala vnútrozemská delta svojim vlastným prírodným zákonom a formovali ju najmä vodné stavy a prítoky vody závislé od plochy a zalesnenia povodia, výšky zrážok, špecifického odtoku, klimatického výparu a pod. Prvé zásahy do vodného režimu spojené s hustejším osídlením ostrova sú evidentné zhruba od 13. storočia. Dlhodobý zásah človeka do prírody stredného toku Dunaja vyvrcholil v 19. a 20. storočí v súvislosti so splavnením jeho hlavného toku a s výstavbou sústavy vodných diel Gabčíkovo—Nagyymaros.

¹³KRIPPEL, E.: Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska. Bratislava 1986, s. 58—65.

¹⁴ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava, Vydavateľstvo Elán 1993, s. 219.

rizovali dunajskú deltu stojaté vody riečnych alúvií s prirodzeným systémom vôd mŕtvych ramien, barín, močiarov a močarísk, napájaných periodickými vodami z ramennej sústavy toku. Dunaj mal so svojimi prítokmi na slovenskej strane charakter prudkej horskej rieky s bohatou sieťou bočných ramien, ktoré často menili svoje koryto. Vegetácia Podunajskej nížiny prináležala do oblasti teplomilných druhov panónskej flóry a vyznačovala sa typickými drevinami lužných lesov, ako je dub, jaseň, jelša a vŕba. Tie spolu s močaristým terénom tvorili na Velkom Žitnom ostrove hustý lužný prales, priechodný len na málo miestach.¹⁵⁾ Aj z toho vyplýva, že Veľký Žitný ostrov predstavoval v rímskom období celoročne ťažko priechodné územie, ktoré nebolo pre Rimanov ani Germánov hospodársky zaujímavé, azda okrem exploatacie drevnej suroviny.

Tento ostrov dunajskej delty, tiahnuci sa rovnobežníkovým smerom súdežne so severnou hranicou rímskeho impéria, mal v exponovanom priestore stredného Podunajska obrovský vojensko-strategický význam. Rimania ako majstri vo využívaní geografických prekážok na obranu svojich hraníc isto nezabudli začleniť toto močaristé, zalesnené a zle priechodné územie vnútrozemského ostrova do obrannej sústavy svojich severných hraníc pred germánskymi Kvádmi, ktorým nikdy nemohli dôverovať. Presvedčili ich o tom aj tzv. markomanské vojny v rokoch 166—180, keď sa ich vojsko prehnalo ako smršť cez limes a preniklo spustošenou Panóniou až do severného Talianska. Len s vypätím všetkých síl ich Rimania zatlačili za Dunaj. Pritom celková vojensko-strategická situácia na tomto úseku hraníc po štyri storočia nás oprávňuje vysloviť názor, že územie Veľkého Žitného ostrova tvorilo v tomto období zreteľné názorné vojenské pohraničné pásmo (so všetkými znakmi neskoršieho stredovekého konfinia), oddeľujúce Rimanov od Kvádov. Toto pohraničné pásmo malo prioritné postavenie vojenského významu v strategických plánoch obrany (i útoku) Rimanov, ktorému podriadili všetko ostatné. Archeologické nálezy nám dokazujú, že ostrov bol pod prevažujúcim rímskym kultúrnym vplyvom, ale zdá sa, že aj ten bol limitovaný rímskymi vojenskými, prípadne obchodnými záujmami v Naddunajsku. Okrem dočasne vysunutých hliadkujúcich oddielov hraničiarov hlavného limes tu možno predpokladať len sporadické obydlia odvážnych rímskych obchodníkov, ktorí profitovali z obchodu v nebezpečných podmienkach s miestnym obyvateľstvom. Nesporným dokladom obchodu, prípadne existencie takýchto obchodných staníc sú aj nepočítané nálezy mincí a predmetov rímskej hmotnej kultúry v Podunajských Biskupiciach, Šamoríne, Lehnicich, Dunajskej Strede, Balvanoch a inde.¹⁶⁾ Vzhľadom na častú prítomnosť dunajskej rímskej vojenskej flotily v oblastiach napätia a konfliktov na hranici bol Žitný ostrov vojenskou oblasťou prvoradého významu tohto exponovaného priestoru. Jeho severnú hranicu tvoril dnešný tok Malého Dunaja, a nevylučuje sa, že v rímskom období mohol byť hlavným riečiskom Dunaja. Hlavným splavným riečiskom bol až do druhej polovice 18. storočia.¹⁷⁾ Veľký Žitný ostrov, ako to na základe rozboru epigrafických a iných hmotných a antických písomných prameňov doložil P. Püspöky Nagy, mohol byť po markomanských vojnách integrálnou súčasťou rímskej provincie Hornej Panónie s vojenskými tábormi a civilnými sídliska-

¹⁵LUKNIŠ, M. a kol.: Slovensko, c. d., s. 313, 441—443, 557. KRIPPEL, E.: Postglaciálny, c. d., s. 55—60. LOŽEK, V.: Příroda ve čtvrtohorách. Praha 1973, s. 30—32.

¹⁶ONDROUCH, V.: K hospodársko-kultúrnym stykom Slovenska s Rímskou ríšou. In: Historický časopis, 1954, s. 243—247. Súborný súpis archeologických nálezov z lokalít Žitného ostrova podáva PÜSPÖKY NAGY, P.: Podunajské Biskupice. Monografia zo starších dejín. Bratislava 1969, s. 18—20.

¹⁷Túto myšlienku ako prvý nastolil F. Křížek vo svojej práci: Limes romanus na Žitnom ostrove. In: Bratislava X., 1936, 418—432. Na základe jednostrannej interpretácie mapových a archívnych materiálov si ju osvojil P. Püspöky Nagy na podporu vlastnej teórie continuity prirodzenej historickej príslušnosti Žitného ostrova najprv do rímskej provincie Panónia a neskôr do avarského biskupstva Vetvár, zavŕšeného staromadár-

mi, v ktorých vykonávali správu ríšske i provinciálne orgány. Epigrafické nálezy z Podunajských Biskupíc, Balvanov a ďalších lokalít dokazujú, že tu v rímskom období jestvovali sídliská s municipiálnym (mestským) významom. Aj itineráre rímskych cestných staníc poukazujú na jestvovanie trvalých sídlisk na Veľkom Žitnom ostrove, ktoré dnes možno stotožniť so širším priestorom viacerých obcí. Sú to: Flexum (Bodíky), Quadriburgio (Čičov), Ad Status (Gönyü a Kliška Nená), Ad Mures (Malé Kosihy a Vaspuzza pri Aće), Statio Anonyma No III. (Zlatná na Ostrove a ústie potoka Conco).¹⁸⁾ Ale aj napriek zhromaždeniu a odbornej interpretácii epigrafických dokladov, náleзов hmotnej rímsko-provinciálnej kultúry a ďalších historicko-geografických indícií podporujúcich prijateľnú tézu o príslušnosti Žitného ostrova k Rímskej ríši, treba mať na zreteli, že toto územie vnútrozemskej delty Dunaja bolo v rímskom období iba predsunutým pohraničným a nárazníkovým pásmom pred sústavou hlavných pevností limesu. V dôsledku vojenskej priority tohto priestoru sa tu nemohli naplno rozvinúť trvalé spoločenské a hospodárske rímsko-provinciálne vzťahy, ako sa to stalo na územiach, ktoré rímska štátna moc pevne anektovala do organizmu svojho impéria. Domnievame sa, že na primeraný rozvoj životaschopnej výrobnjej základne tu chýbali hospodárske a komunikačné predpoklady. Vplyv rímskej kultúry sa v tejto oblasti premietal preto skôr v sprostredkovateľskej, obchodnej činnosti, realizovanej v drobnom pohraničnom obchode.

Územie Slovenska však malo výhodnú polohu na križovatkách obchodných ciest medzi Rímskou ríšou a baltickou oblasťou a medzi východom a severozápadom Európy, ktorý viedol dunajským dopravným koridorom. V rímskom období nadviazalo obyvateľstvo Slovenska najživšie obchodno-kultúrne kontakty s rímskou provinciou Panóniou, s ktorou susedilo na Dunaji. Najväčšia intenzita týchto stykov spadá do 2. storočia a vyvrcholila za vlády Antoninovcov ešte pred začiatkom tzv. markomanských vojen. Tieto živé obchodné styky nepochybne súviseli s mocenským postavením impéria, ktoré vtedy dosiahlo kulminačný bod svojho vojensko-politického a hospodárskeho rozmachu. Obchodné prenikanie rímskych kupcov do Naddunajska zodpovedalo rímskym vojenským plánom na pokorenie obyvateľstva tohto územia a jeho premenu na rímsku provinciu Markomaniu.¹⁹⁾

Rímske obchodné kruhy lákali od začiatku priľahlé oblasti stredného Podunajska, menovite oblasti severne a severovýchodne od náplavového kužeľa Dunaja, teda územie dnešného juhozápadného Slovenska, ktoré produkovalo nielen poľnohospodárske plodiny a pro-

ským osídlením tejto oblasti v 10. stor. Pozri jeho prácu *Limes Romanus na Slovensku*. In: Zborník FFUK, *Historica*, roč. XXI., 1970, s. 129—174. Pozadím podobných úvah je úsilie zdôvodniť údajnú odvetku geopolitickú príslušnosť tejto oblasti do Zadunajska, teda do Maďarska. Pozri: PIŠŮT, P.: Morfogenéza a datovanie pririečnej nivy Dunaja na príklade ostrova Kopáč pri Bratislave. In: *Geografický časopis*, roč. 46, 1994, č. 3, s. 229—300. Malý Dunaj bol v stredoveku až do druhej polovice 18. stor. nepomerne menej erózne-sedimentálne aktívny ako hlavný tok, a aj preto bol vhodnejší na plavbu. Jeho brehy boli prístupnejšie a vyhovujúcejšie na ťahanie lodí koňmi proti prúdu. Vďaka menším meandrom bola vzdialenosť Komárno — Bratislava výrazne kratšia ako po hlavnom toku. Pozri: PIŠŮT, P.: Meandrovanie Dunaja pri Bodíkoch pred zmenou charakteru riečiska v 18. stor. In: *Geografický časopis*, roč. 47, 1995, č. 4, s. 295. Z tohto dôvodu sa tok Malého Dunaja využíval v lodnej doprave ako hlavná vodná tepna ešte v 18. storočí. Pozri: ŠPIESZ, A.: Bratislava v 18. storočí. Bratislava, Tatran 1987, s. 202—212. Možno teda predpokladať, že tok Malého Dunaja sa vo veľkej miere využíval ako hlavná vodná dopravnovo-vojenská tepna aj v rímskom období.

¹⁸⁾PŮSPŮKY NAGY, P.: *Limes...*, c. d., s. 164—169. Napriek uvedeným skutočnostiam usudzujeme, že v tom čase bol dnešný Malý a Veľký Dunaj riečnym tokom s približne rovnakým prietokom.

¹⁹⁾K realizácii tohto plánu sa najviac priblížil cisár Marcus Aurelius (161—180) za markomanských vojen. Autori dejín cisárov o tom píše: „chcel zriadiť aj Sarmatiu. A bol by ich aj zriadiť, keby sa nebol za jeho vlády vzbúril na východe Avidius Cassius.“ ŠKOVIERA, D.: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava, Tatran 1976, s. 31. K plánu M. Aurelia sa v 4. storočí vrátil cisár Valentinianus I. (363—375), ale rímske impérium už nemalo síl realizovať ho.

dukty súvisiace s chovom dobytku, ale nachádzali sa tu aj žiadané suroviny, ako železo a drahé kovy. Motívom ich vojenskej expanzie boli, pochopiteľne, aj otroci, lacná pracovná sila, ktorú rímski latifundisti vždy potrebovali. Tieto zdroje lákali rímskych kupcov, aby prenikali do nehostinných „barbarských“ priestorov. Rímske vojenské kruhy zase tieto bohaté oblasti lákali, aby územie vojensky dobyli a pričlenili k impériu. Ale v tej miere ako légie postupovali od juhu k strednému Dunaju, vzrastalo nebezpečenstvo útokov germánskych Kvádov zo severu. Preto sa ochrana ciest cez dunajské brody stala pre Rimanov otázkou prvoradej dôležitosti aj vo vzťahu k novým územným ziskom v Panónii-Zadunajsku. Na ochranu dunajskej hranice presunuli Rimania hneď začiatkom 1. storočia z Emony (dnešnej Lublane v Slovinsku) légiu XV. Apollinaris a stacionovali ju v Carnunte. Stredné Zadunajsko sa do impéria pevnejšie začlenilo až v období vlády cisára Nera (54—68), keď Rimania zo severnej časti provincie Illyricum vyčlenili samostatnú provinciu Pannoniu, ktorá podliehala prostredníctvom miestodržiteľa priamo cisárovi. V neskorších obdobiach sa z administratívno-správneho hľadiska udiali organizačné zmeny: v období najväčšieho územného rozmachu Rímskej ríše za cisára Traiana (98—117) Panóniu rozdelili na dve časti. Jej západná časť (Pannonia Superior) mala centrum v Carnunte a východná časť (Pannonia Inferior) zasa v Aquincu. Až za správnej reorganizácie impéria za cisára Diokleciána (284—305) sa Panónia rozčlenila na štyri samostatné administratívne celky, a to na Pannoniu Prima s centrom v Savarii (Szombathely v Maďarsku), Pannoniu Secunda s centrom v Sirmiu (Sremska Mitrovica v Chorvátsku), Valeriu s centrom v Pécsi v Maďarsku a Saviu s centrom v chorvátskom Sisaku.²⁰⁾

Rimania sa vo svojej politike k naddunajským Germánom riadili zásadou „Rozdeľuj a panuj“. Bola to osvedčená taktika založená na využívaní rozporov a záujmov medzi jednotlivými germánskymi kmeňmi, rozoštvávaní príslušníkov vládnych rodov a poskytovaní rôznych výhod jedným a znevýhodňovanie druhých. Bola to tiež taktika pravidelných poplatkov, ktorými si kupovali mier na svojich severných hraniciach. Ďalšou formou tejto taktiky bolo zriaďovanie závislých klientelských útvarov na barbarských územiach v susedstve limesu, akýchsi nárazníkových, pohraničných štátov závislých od Ríma. Použitím rôznych metód tejto taktiky eliminovali na začiatku 1. storočia mocnú Marobudovu ríšu v Čechách a na Morave a po roku 21 presídlili medzi riekou Moravu a Váh (inter flumina Marum et Cusum) germánske družiny, ktorým dosadili za kráľa kvádskeho veľmoža Vania. Tak pod priamou patronáciou Ríma vznikol na území dnešného Slovenska vôbec prvý z písomných prameňov známy štátny útvar, nazývaný vtedy Regnum Vannianum. Tento štátny útvar, prosperujúci najmä z obchodných stykov s rímskymi provinciami a zabezpečujúci dialkový obchod medzi baltickým pobrežím a Stredozemím, vyvolal, pochopiteľne, nespokojnosť nielen príslušníkov jeho vlastnej rodiny, ktorí sa chceli podieľať na Vaniových príjmoch, ale aj závisť susedných kmeňov. Vanius začal na svojom území budovať opevnené sídla a spojil sa dokonca s Jazygmi, svojimi východnými susedmi, čo vyvolalo nevhodu Ríma. Dôsledkom tohto pre Vania nepriaznivého vývoja bolo sprisahanie jeho vlastných bratancov Vangia a Sida, ktorí sa s pomocou Hermundurov sami zmocnili vlády v kráľovstve. Všetkými opustený Vanius sa uchýlil so svojou najbližšou družinou do Panónie, kde mu Rimania v polovici 1. storočia veľkoryso udelili politický azyl.²¹⁾ Jadro Vaniovho kráľovstva sa rozprestieralo na juhozápadnom Slovensku, presnejšie v príhodných polohách Trnavskej sprásovej tabule, ako to dokazujú bohaté nálezy germánskych pohrebísk v Abraháme, Kostolnej pri Dunaji, Križovanoch a Sládkovičove.²²⁾

V súvislosti s obchodnou aktivitou rímskych kupcov a rímskeho vojska v strednom

²⁰K problematike obchodných stykov pozri ONDROUCH, V.: K hospodársko-kultúrnym..., c. š., s. 215—251. K administratívno-správnejmu členeniu Panónie: ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Najstaršie..., c. d., s. 210—212.

²¹DOBIÁŠ, J.: Dějiny..., c. d., s. 149—155.

²²KOLNÍK, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Teil I. Archeologica Slovaca-fontes XIV. Bratislava 1980, s. 8—12.

Podunajsku sa musíme dotknúť aj problematiky ciest vedúcich z rímskej Panónie do Naddunajska. Frekvencia obchodnej výmeny tovarov po ich zaužívaných trasách bola takmer vždy predzvestou presunov vojsk v časoch vojny. Najdôležitejšou stredoeurópskou komunikáciou v týchto časoch bola (vynímajúc suchozemskú a vodnú dunajskú magistrálu) cesta spájajúca jadranské pobrežie s pobrežím Baltického mora. Podľa charakteristického prevážaného tovaru ju nazvali Jantárová cesta. Jej východiskom na pravom brehu Dunaja bolo spomínané Carnuntum, kde Rimania postavili už v prvých dekádiach 1. storočia drevozemný opevnený tábor (castrum). Ale keďže oproti táboru bol ľavý breh Dunaja málo schodný a ležal v inundačnom pásme rieky, je skôr isté, že skutočným východiskom cesty bolo devínske predmostie pri ústí Moravy do Dunaja. Odtiaľto suchozemská cesta sledovala ľavý breh Moravy a viedla po západných predhoriach Malých Karpát severným smerom. Jeden z jej nesporných pevných bodov určuje poloha rímskeho kastela v Stupave.²³⁾ Odtiaľ viedla hlavná trať cesty po ľavom brehu Moravy až k dnešnému Přerovu. Tu opustila údolie rieky, pokračovala ďalej proti toku Bečvy, aby severne od dnešných Hraníc na Morave prešla nízkym predelom Moravskej brány do Poodria a smerovala ďalej k pobrežiu Baltického mora.²⁴⁾ Východnejšia vetva Jantárovej cesty prechádzala brodom cez Dunaj v Bratislave a viedla po východných úbočiach Malých Karpát do povodia Váhu, kde sa pripájala k považskej vetve. Bratislavský brod stredokúval pravdepodobne obchodné aktivity aj východnejšie položenéj rímskej stanici Gerulate (Rusovce) s Naddunajskom. Najdôležitejším východiskom Jantárovej cesty na dnešnom území Slovenska však bola staroveká Kelemantia (Iža pri Komárne), opevnené predmostie rímskeho tábora Brigetio na pravom brehu Dunaja. Pre zložité hydrografické pomery v jeho predpolí nemožno s istotou tvrdiť, či sa cesta pridrižavala Váhu alebo Nitry. Tá totiž svojím takmer presne severojužným tokom skracovala veľký oblúk, ktorým sa Váh predieral vonkajším oblúkom Karpát. Niet síce pochýb, že by v rímskom období nebolo osídlené aj údolie rieky Nitry a jej údolím by neviedla cesta, ale všetky dôvody hovoria pre to, že hlavná vetva tejto časti Jantárovej cesty viedla údolím Váhu. Predovšetkým je to argument, že údolie Nitry v jeho hornom povodí je slepé a cesta ním by musela prekonávať náročné a zalesnené horské rozvodia tak smerom na Trenčín, do starovekého Laugaricia, ako aj do Turca. Z iných analógií je známe, že pre starovekých (ani stredovekých) obchodníkov nebola vždy najkratšia cesta zároveň najvýhodnejšia, lebo dlhšia cesta cez husto osídlené územie poskytovala väčšie príležitosti na uzatváranie obchodov medzi kupcami a usadeným obyvateľstvom. Pritom údolie Váhu bolo v tých časoch nielen husto osídlené, ale aj komunikačne exponované. Dokladom toho sú početné nálezy importovaných rímskych výrobkov najmä na jeho strednom i dolnom toku.²⁵⁾ Z toho teda vyplýva, že na brehoch Váhu v smere proti jeho toku od starovekej Kelemantie (Iža pri Komárne) po Laugaricio (staroveký Trenčín) by sa mali nachádzať aj ďalšie staroveké obchodné stanice, uvádzané v zemepise Klaudia Ptolemaia v polovici 2. storočia. Sú to: Singoné, Arsikua, Parienna, Setua, Asanka, Karrodun.²⁶⁾ Vzhľadom na intenzívne využívanie splavných riečnych tokov — a Váh takým nesporne bol od ústia

²³ONDROUCH, V.: Rímska stanica v Stupave a rímske stavebné stopy v Pajštúne. In: *Historica slovacca* I/II., 1940/41, s. 44—107. V podstate tu nejde o vojenský tábor (castellum), ale o opevnené sídlo, všetkým vtedajším komfortom vybaveného obydľia vojenského veliteľa.

²⁴DOBIÁŠ, J.: *Dějiny...*, c. d., s. 327—328.

²⁵ONDROUCH, V.: *Bohaté hroby z doby rímskej. Novšie nálezy. Bratislava 1957.* DOBIÁŠ, J.: *Dějiny...*, c. d., s. 327—328. NOVOTNÝ, B.: *Slovom a mečom. Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej 1995*, s. 23—24.

²⁶PRIKRYL, L. V.: *Leukaristos (Laugaricio) v diele Klaudia Ptolemaia.* In: *Zborník Laugaricio. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1980*, s. 27—35.

pri Komárne prinajmenej k Laugariciu — samovoľne evokuje myšlienku, že tieto obchodné stanice mohli byť obchodnými prístavmi na brehoch Váhu so vzdialenosťami, ktoré bolo možné dosiahnuť za deň na člnoch veslovaním proti prúdu. Podobne ako Váh splavňovali obchodníci zaiste aj Nitru, prinajmenej do priestoru dnešného mesta Nitra, a Hron až k Slovenskej bráne pri Kozárovciach. Práve pri Hrone dopísal cisár Marcus Aurelius prvú kapitolu svojich filozofických úvah Hovory k sebe na vojenskej výprave proti Kvádov v rokoch 173—174.²⁷⁾

Na území Slovenskej republiky je iba jeden zachovaný rímsky opevnený tábor hlavnej hranice. Je to tábor v Rusovciach (predtým Karlsburg, Oroszvár), starovekej Gerulate na pravom brehu Dunaja, dnes súčasť veľkej bratislavskej aglomerácie. Tábor bol známy už v 18. storočí, ale až podrobný archeologický výskum v posledných desaťročiach ho presne identifikoval a prinútil vydať bohaté archeologické nálezy. Výskum jednoznačne potvrdil, že je to staroveká Gerulata, opevnený tábor rímskeho vojska, známeho z dochovaných antických prameňov. Najstarší horizont archeologických nálezov z rímskeho obdobia je datovaný do druhej polovice 1. storočia, pričom Rimania obsadili Gerulatu najskôr niekedy za cisára Vespasiana (69—79). Vtedy rímski legionári na brehu Dunaja vybudovali prvý drevozemný tábor, ktorého stopy sa našli pri systematickom výskume v polohe Bergla. Po odstránení v stredoveku umelo navrhneného kopca sa tu odkryli impozantné zvyšky rímskych múrov z viacerých stavebných etáp od 1. do 4. storočia. Niekedy za cisára Traiana (98—117) bola v Gerulate stacionovaná posádka rímskeho vojska, ktorá tu vybudovala trvalý opevnený kastel. Ten sa nachádzal v blízkosti staršieho drevozemného tábora, sčasti prekrytého súčasnou zástavbou. Ťažký úder Gerulate zasadili vojny, známe ako markomanské (166—180), ale skutočnou pohromou bol vpád Markomanov, Kvádov a Sarmatov v rokoch 259—260. Asi vtedy bol dobytý a zničený tábor i osada v jeho blízkosti a decimované bolo akiste aj obyvateľstvo. Posledná etapa stavebnej činnosti v Gerulate sa viaže na druhú polovicu 4. storočia, do čias cisára Valentiniana, keď postavili vojenskú pevnosť na Bergli. Bola to stavba s rozmermi 30 x 29 m s mohutným pevnostným vonkajším múrom, vnútornými piliermi a nárožiami lemujúcimi nádvorie so studňou. Do múrov a stavieb pevnosti zabudovali vo funkcii stavebných kvádrov i fragmenty náhrobných stél, oltárov, reliéfnych dosiek a iných kamenných architektonických článkov. Tieto kamenné reliéfné články s výtvarnými dobovými výjavmi a textami podávajú jedinečné svedectvo o spôsobe života a svetonázore obyvateľov starovekej pevnosti a pri nej ležiacom sídle. Gerulata ako pohraničná pevnosť rímskeho vojska zanikla niekedy na rozhraní 4.—5. storočia v súvislosti s celkovým rozkladom a zánikom rímskeho limesu v strednom Podunajsku.²⁸⁾

Gerulata však napriek svojej mohutnej pevnostnej architektúre nebola tým bodom na rímskej hranici, ktorý by vzhľadom na svoju komunikačnú polohu zabezpečoval styk rímskych provincií s Naddunajskom. Ležala totiž oproti západnej časti Veľkého Žitného ostrova, cez ktorú vinou ťažko priechodného terénu nevedli významné komunikácie na sever. Jej význam bol preto najmä vojenský, ako jednej zo silných pevností na čiare hlavného rímskeho limesu, hoci nevylučujeme, že aj cez ňu sa realizoval obchod s Naddunajskom, i keď v ob-

²⁷⁾ „Napísané na území Kvádov pri Hrone.“ — ŠKOVIERA, D.: Slovensko..., c. d., s. 29. BORECKÝ, B.: Marcus Aurelius: Hovory k sobě (Myšlienky), s. 201—314. Antická próza, zv. IV.

²⁸⁾ ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol.: Najstaršie..., c. d., s. 215—236. KRASKOVSKÁ, L.: Gerulata—Rusovce. Rímske pohrebisko I. Bratislava 1974. PICHLEROVA, M.: Gerulata—Rusovce. Rímske pohrebisko II. Bratislava 1981.

medzenom rozsahu.²⁹⁾

Pre styk rímskych provincií s Naddunajskom mali priam kľúčový význam dôležité komunikačné a strategické koridory vedúce od Dunaja na sever cez Devínsku a Bratislavskú bránu. Obe ležia západne od Gerulaty, ale na severnom brehu Dunaja, teda už na „barbarskom“ území, oproti hlavnému limesu. Strategický význam devínskeho skalného brala nad sútokom Moravy s Dunajom postrehli aj Rimania. Bolo v ich záujme kontrolovať tento bod hranice ako východiskové miesto hlavnej vetvy Jantárovej cesty k pobrežiu Baltického mora. A tak na tejto vyvýšenine vybudovali pevnostné vojenské predmestie. Iste nebudeme ďaleko od pravdy, že práve kdesi tu po prekročení Dunaja spočinula po prvýkrát dobyvateľská noha rímskeho legionára na slovenskej pôde. Stalo sa tak roku 6 pred Kr. počas Tiberiovej výpravy proti Marobudovi.³⁰⁾ Na skalnatom devínskom brale sa azda zo svojho opevneného hradu bránil aj kráľ Vanius pred svojimi súkmeňovcami, skôr ako požiadal o azyl na pôde impéria. Archeologické nálezy nám však potvrdili, že prvé murované stavby na hradnej vyvýšenine postavili stavebné oddiely rímskych légii cisára Antonina Pia (138—161) niekedy pred polovicou 2. storočia, ako to dokazuje nález kolkovanej tehly kohorty XVIII. VOL., ktorej posádka bola v neďalekom Carnunte.³¹⁾ Stavebná aktivita Rimanov pokračovala aj v ďalších storočiach susedstva rímskeho panstva v strednom Podunajsku. Dokazuje to približne 10 murovaných rímskych stavieb, ktoré odkryli archeológovia na devínskom hradnom kopci, čo samo osebe svedčí o strategickom význame tohto miesta pre obranné i útočné plány impéria. O stavebnej činnosti rímskych auxiliárnych oddielov svedčia nálezy tehál s kolkami X. a XIV. légie, ako aj súkromných tehliarskych dielni označených signatúrami OFARN a FIG.³²⁾

Nezastupiteľné miesto v dejinách rímskeho limesu na Slovensku má však územie dnešnej Bratislavy. Rimania si uvedomovali dôležitú strategickú polohu tohto predmestia na ľavom brehu Dunaja ako východiska ciest na Moravu i na Považie a nesporne sa tu hneď od svojej prítomnosti usilovali vojensky uchytiť. Bratislavské predmestie využili nielen ako vojenský bod, ale aj ako sídliskové stredisko pre obchodné styky s krajinami Naddunajska. V tomto zmysle treba súhlasiť s mienkou B. Novotného, ktorý Bratislave a blízkemu Devínu prisúdil poslanie „duchovného mesta“, spájajúceho kultúru Rímskej ríše s barbarskými krajinami, ako to „vari nebolo nikde v stredoeurópskom priestore“.³³⁾ Pre Rimanov malo bratislavské predmestie mimoriadny vojensko-strategický význam, lebo pod hradným vrchom viedol v riečisku po skalnom prahu jeden z najdôležitejších brodov cez Dunaj v strednom Podunajsku. Aj keď sa hypotéza o rímskom pôvode monumentálnej architektúry pod Vodnou vežou na bývalej Vydrickej ulici nepotvrdila,³⁴⁾ rímsku prítomnosť v priestore Bratislavy dokazuje množstvo nálezov rímskej hmotnej kultúry i architektonických článkov. Pritom určujúcim činiteľom formovania bratislavského predmestia v celom rímskom období boli vojensko-politické záujmy impéria vo vzťahu k Naddunajsku. V tomto prípade zohralo bratislavské predmestie rím-

²⁹PŮSPÖKY NAGY, P.: Podunajské Biskupice, c. d., s. 22—24. Svedectvom rímskej obchodnej činnosti v tejto časti limesu by mohol byť aj nález náhrobného kameňa obchodníka a tľmočníka Q. Atilia z Boldogu pri Senci. Pozri KOLNÍK, T.: Rímsky nápis z Boldogu. In: Slovenská archeológia XXV., 1977, s. 481—500.

³⁰DOBIÁŠ, J.: Dějiny..., c. d., s. 98—100.

³¹NOVOTNÝ, B.: Slovom..., c. d., s. 126.

³²Tamže. Tiež ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol.: Najstaršie..., c. d., s. 242—250.

³³NOVOTNÝ, B.: Slovom..., c. d., s. 125.

³⁴BAXA, P.—FERRUS, V.—KLINČOKOVÁ, K.: Pokračovanie výskumu Vodnej veže v Bratislave. In: AVANS, Nitra 1990, s. 37—38.

skeho limesu dôležitú úlohu. Niet pochýb najmä o význame hradného kopca a jeho využití na vojenské účely, lebo z vojenského, orientačného a signalizačného hľadiska bol hradný kopec pre Rimanov dominantou. Preto neprekvapuje, že najmä v obdobiach napätých rímsko-germánskych vzťahov v čase markomanských vojen v 2. polovici 2. storočia a až do v období Valentinianovej ofenzívy proti Kvádov v 4. storočí bola tu nepochybne stacionovaná trvalá rímska posádka. Napriek tomu, že sa rímska kamenná architektúra na hradnom kopci intaktne nezachovala, existenciu murovaných stavieb nám dokladá početný rímsky stavebný materiál sekundárne použitý napríklad pri výstavbe veľkomoravskej baziliky a kostola sv. Salvátora—Spasiteľa na východnom hradnom návrší, pozostávajúci z opracovaných kameňov, zlomkov kameňov s nápismi, architektonických článkov, fragmentov rímskych tehál a pod.³⁵⁾ Okrem murovaných stavieb, ktorých materiál neskôr sekundárne použili na novších stavbách, tu Rimania akiste postavili aj drevené stavby, tie však pohltila stredoveká zástavba.

Pokiaľ ide o vojenské zabezpečenie rímskych provincií na pravom brehu Dunaja, historiografia sa o problematike limesu na strednom Dunaji ujednotila v názore, že po nedobrych skúsenostiach s germánskymi kmeňmi v Naddunajsku, začali Rimania najneskôr od vlády cisára Traiana (98—117) s výstavbou vojenských opevnených bodov na severnom brehu Dunaja. Okrem spomenutého devínskeho predmostia na hradnej vyvýšenine postavili ich najmä v bratislavskom priestore. Na základe výskytu kolokovaných tehál XV. légie z Carnunta z rokov 107—114, ktoré sa našli v Bratislave, sa usudzuje, že v tomto čase tu postavili menšiu vojenskú stanicu, prípadne auxiliárny tábor typu kastela niekde v blízkosti Primaciálneho paláca.³⁶⁾ Vo všeobecnosti sa však akceptuje názor, že rímske vojenské detašované oddiely umiestnené v predpolí limesu nestavali až do markomanských vojen v 2. polovici 2. storočia mohutnejšie pevnostné oporné body najmä preto, aby neprovokovali Kvádov. Rimania svoju prítomnosť na severnom brehu Dunaja prezentovali výstavbou menších oporných bodov, skôr opevnených staníc s polyfunkčnými stavbami slúžiacimi na ochranu a pohodlie rímskych kupcov cestujúcich do barbarika. Posádky vojska v pohraničných staniaciach—táboroch boli zároveň oporou prorímskej klientely mnohých kvádskech kniežat a náčelníkov pred vlastnými súkmeňovcami.³⁷⁾

Výsledkom uvážlivej politiky Ríma voči Germánom do začiatku markomanských vojen v 2. polovici šesťdesiatych rokov 2. storočia bola aj existencia klientelského štátneho útvaru na území Kvádov, teda asi aj na Slovensku v čase vlády cisára Antonina Pia (138—161). Dokazujú to jeho mince nájdené v Carnunte a razené v rozpätí rokov 140—144. Sestercius má nápis Rex Quadis datus, teda Kráľ daný (dosadený) Kvádov. Aj vyobrazenie na reverze dokazuje dosadenie nového kráľa Kvádov mierovou cestou. Rímsky cisár, oblečený v tóge symbolizujúcej mierový život, vkladá novému kvádskemu panovníkovi do ruky kráľovský veniec. Pre posúdenie rímsko-kvádskech vzťahov tých čias je dôležitý výtvarne stvárnený výjav na reverze mince, keď kvádskeho kráľa-vazala stojí na rovnakej úrovni ako rímsky cisár.³⁸⁾ Ale aj v tomto prípade platí, že výtvarné zobrazenie vzťahu dvoch vládarov sa nemuselo zhodovať s realitou.

³⁵ŠTEFANOVIČOVÁ, T.—FIALA, A.: Veľkomoravská bazilika, kostol sv. Salvátora a pohrebisko na Bratislavskom hrade. In: Sborník FFUK, Historica 18, Bratislava 1967, s. 151—216.

³⁶ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol.: Najstaršie..., c.d., s. 240.

³⁷DOBIÁŠ, J.: Dějiny..., c.d., s. 175—176.

³⁸KOLNÍKOVÁ, E.: Význam rímskych mincí pre dejiny Slovenska v dobe rímskej ríše. In: Laugaricio (zborník). Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1980, s. 89—109. ONDROUCH, V.: Limes..., c. d., s. 6.

Druhý najvýznamnejší prechod cez Dunaj (po Devínskej a Bratislavskej bráne) bol pri Komárne. Rimania východne od Komárna na dnes už zaniknutom ramene Váhodunaja postavili tábor (castellum), ktorý bol dôležitým opevneným predmostím rímskeho legionárskeho tábora Brigetio (Ö-Szőny v Maďarsku) na pravom brehu Dunaja. Tento tábor, strategicky postavený na ľavom, severnom brehu Dunaja, kontroloval suchozemské, ale najmä riečne cesty vedúce na sever do Naddunajska, pričom zároveň plnil úlohu silnej opevnenej pevnosti rímskeho vojska. Zvyšky rímskeho kastela dnes pripomína už len nízka štvorcová vyvýšenina, ktorá nepatrne vyčnieva nad okolitou krajinou. Pozostatky priekop sa zachovali iba na jeho severnej strane. Kasteľ bol mohutne opevnenou pevnosťou na ploche vyše troch hektárov. Jej pôdorys mal tvar pravidelného štvorca so zaoblenými rohmi s vnútornými rozmermi 172 x 172 m a vonkajšími rozmermi 175 x 176 m. Ohraničoval ho až dva metre hrubý hradbový múr. Z vonkajšej strany bol spevnený hlineným násypom, ktorý súčasne vytváral ochodzu po celom obvode pevnosti. Pevnostný múr siahal do výšky najmenej 4 m a bol ukončený cimburím. Jeho súčasťou boli štyri dvojprichodové brány a 20 veží, z toho osem medziveží, umiestnených po dvoch popri bránach a štyri rohové veže. Obranu pevnosti zabezpečovala aj sústava priekop a valov z vonkajšej strany pevnostného múru. Osou tábora boli hlavné cesty (via principalis a via decumana) spájajúce dve a dve protiľahlé brány a rozdeľujúce tábor na štyri rovnomerné časti.³⁹⁾ Archeologický výskum, ktorý na tejto rímskej lokalite prebiehal s prestávkami od začiatku tohto storočia, však jednoznačne preukázal, že jeho výstavba sa oproti doterajším predpokladom realizovala až v období markomanských vojen.⁴⁰⁾ Výstavba tábora v tomto období však nevyklučuje existenciu jeho predchodcu, drevozemného tábora stojaceho na tom istom mieste a postaveného už na konci 1. storočia, čo archeologické nálezy aj potvrdzujú.⁴¹⁾

Naznačená genéza výstavby rímskeho tábora v Iži pri Komárne potvrdzuje, že markomanské vojny v rokoch 166—180 boli rozhodujúcim medzníkom vo vývoji rímskeho panstva v strednom Podunajsku. Názov týchto vojen, označovaných ako markomanské, sa v novovekej historiografii (aj slovenskej) zaužíval natoľko, že vytlačil z používania názov germánsko-sarmatské vojny, ktorý sa v antických prameňoch objavuje oveľa častejšie. Tieto dlhotrvajúce vojny boli obrovskou mocenskou a vojenskou konfrontáciou medzi Rimanmi a Germánmi (a ich ďalšími spojencami) na severnej hranici impéria od pobrežia Severného mora k pobrežiu Čierneho mora. Rimania boli nútení na tomto dlhom fronte odrážať útoky nepriateľa. Príčinou vojen bolo pravdepodobne sťahovanie iných germánskych kmeňov zo severu, ale aj politika Ríma, sledujúca podrobenie slabých germánskych kmeňov sídliačich severne od limesu výstavbou opevnených predmostí na ich území. Germánov zasa, pochopiteľne, lákali bohaté rímske provincie sľubujúce bohatú vojnovú korisť. Markomani a Kvádi spolu s ďalšími spojencami, najmä Sarmatmi zaútočili roku 169 sústredenými silami na dunajskú hranicu, prelomili ju, pevnosť vyvrátili a spustošiac rímske provincie vpadli do Talianska. Oblahli dokonca Aquileju, metropolu severného Talianska a vychodiskový bod Jantárovej cesty, čo donútilo spolicisárov Marka Aurelia (161—180) a Lucia Vera (161—169) vypraviť sa osobne na severné bojisko. Rimanom trvalo takmer dva roky, kým Germánov zatlačili späť za Dunaj.

³⁹ZUNDÁLEK, I.: Dejiny bádania rímskeho kamenného kastela v Iži—Leányvári. In: Ochrana pamiatok a prírody v Západoslovenskom kraji, č. 4/1990, s. 8—16.

⁴⁰KUZMOVÁ, K.—RAJTÁR, J.: Anfänge des Römerlagers in Iža. In: Archeologické rozhledy, 38, 1986, s. 328—337.

⁴¹SVOBODA, B.: K dějinám římského kastela na Leányváru u Iže, okres Komárno. In: Slovenská archeológia, 10, 1962, č. 2, s. 397—424.

Tým sa však vojna neskončila, s krátkymi prestávkami trvala až do roku 180, keď zomrel cisár Marcus Aurelius. Na trón nastúpil jeho syn Commodus (180—192), ktorý s Germánmi uzavrel mier. Rozhodujúca úloha pripadla v markomanských vojnách kmeňu Kvádov, sídliačich na našom území. Preto hlavné údery rímskych expedičných zborov smerovali proti nim. Tiež je príznačné, že rozhodujúce vojenské stretnutia sa odohrávali práve na území juhozápadného Slovenska. Počas týchto vojenských výprav proti Kvádrom Rimanovia viackrát operovali na našom území, čo našlo aj primeranú odozvu v antických prameňoch.⁴²⁾

Pozoruhodným svedectvom ťažkých bojov Rimanov s Kvádmi je aj legenda zapísaná Diom Cassiom o zázračnom blesku a zázračnom daždi, ktorý zachránil rímske vojsko pred zdruvujúcou porážkou od Kvádov. „Zázrak“ sa udial kdesi na juhozápadnom Slovensku, asi v lesnatom teréne Pohronia.⁴³⁾ V tejto súvislosti treba uviesť, že rakúski archeológovia pri výskume Carnunta našli v polohe Pfaffenberg viacero obetných oltárov zasvätených najvyššiemu božstvu počasia a blesku Jupiterovi Optimovi Maximovi. Opačujúci sa dátum jeho svätenia (11. jún) by mohol pripomínať onen „zázrak“, ktorý sa udial roku 172 v krajine Kvádov.⁴⁴⁾

Operačný rádius rímskych légii v čase markomanských vojen na nepriateľskom území bol skutočne obdivuhodný, lebo neznámy terén, nepriateľské obyvateľstvo a vojsko Kvádov, ako aj hornatý a zalesnený terén Slovenska, predstavoval nevítané prekážky. Rimanovia to však dokázali. Najpresvedčivejším svedectvom vysokej organizačnej a vojenskej spôsobilosti rímskeho vojska je nápis na skale Trenčianskeho hradu, najsevernejšie položenaj epigrafickej pamiatke vojenského významu z rímskeho obdobia v strednej Európe. Nápis známy už v 16. storočí prešiel vo vedeckom zhodnocovaní niekoľkými vývojovými etapami. Autenticnosť a originalitu nápisu z rokov 179—180 definitívne potvrdil nález textového kamenného podstavca sochy, nájdený v základoch byzantskej pevnosti v alžírkej Zane, starovekej Diane Veteranorum v päťdesiatych rokoch nášho storočia. Nápis na podstavci obsahuje stručný životopis a úspešnú vojenskú a občiansku kariéru Marka Valeria Maximiana, ktorý velil špeciálnym oddielom II. Pomocnej légie, zimujúcim v Laugariciu. Potvrdilo sa, že Victoria Trenčianskeho nápisu zaznamenala víťazstvo Rimanov hlboko v nepriateľskej krajine, kde na území dnešného Trenčína, ktorý sa týmto nálezom definitívne stotožnil s osadou Laugaricio a s Ptolemaiovým Leukaristom, zriadil legát II. Pomocnej légie z Aquinca M. V. Maximianus v rokoch 179—180 zimný tábor pre 855 príslušníkov rímskeho vojska. Nápis v preklade znie: „Na počtu víťazstva a vojska, ktoré sídlilo v Laugariciu, v počte 855 vojakov II. légie, dal zhotoviť M. V. Maximianus, legát II. Pomocnej légie.“⁴⁵⁾ Staroveké Laugaricio sa nepodarilo doteraz archeologicky identifikovať. V tomto prípade však treba rozlišovať medzi pôvodnou osadou, či opevneným alebo obchodným sídlom domáceho obyvateľstva s názvom Laugaricio a vlastným účelovo postaveným opevneným zimným táborom rímskeho vojska, ktorý Rimanovia zriedkakedy situovali do osídleného priestoru domáceho obyvateľstva. Všeobecne sa však prijíma názor, že zimný tábor ležal kdesi v blízkosti nápisu na

⁴²K zložitej vojensko-politickej problematike markomanských vojen pozri: DOBIÁŠ, J.: *Dějiny...*, c. d., s. 194—272. OLIVA, P.: *Pannonie a počátky kríze rímskeho impéria*. Praha 1973. HOŠEK, R.—MAREK, V.: *Řím Marka Aurelia*. Praha, Mladá fronta 1990.

⁴³ŠKOVIERA, P.: *Slovensko...*, c. d., s. 25—27. DOBIÁŠ, J.: *Dějiny...*, c. d., s. 207—208.

⁴⁴JOBST, W.: 11. Juni 172 n. Ch. Der Blitz und Regenwunders im Quadenlande. *Sitzungsberichte* n. 335, Wien 1978.

⁴⁵NEŠPOROVÁ, T.: Najstaršie osídlenie Trenčína. In: *Trenčín. Vlastivedná monografia I*. Bratislava, Vydavateľstvo Alfa 1993, s. 40—44. Bibliografia k nápisu: SZÁSZOVÁ, H.: *Rímsky nápis na Trenčianskej hradnej skale*. Trenčín, Krajská knižnica v Trenčíne 1979.

hradnej skale, asi v priestore historického jadra stredovekého Trenčína.⁴⁶⁾

V posledných rokoch sa pomocou leteckej prospekcie podarilo objaviť viacero dočasných rímskych poľných táborov z čias najskôr markomanských vojen, aké používalo rímske vojsko počas vojenských ťažení na nepriateľskom území. Neďaleko Iže pri Komárne sa podarilo lokalizovať až päť takých táborov. Ďalšie sa objavili na terase nad starým ústím rieky Žitavy pri Radvani nad Dunajom. Tábor sa podarilo identifikovať aj pri Mužli (západne od Stúrova). Na základe leteckej prospekcie možno ďalšie poľné rímske tábory predpokladať v Jatove, vo Veľkom Kýri, v Nemčiňanoch, ale aj v Záhorskej Vsi a Suchohrade pri rieke Morave (Záhorie). Poľné tábory mali spravidla obdĺžnikový pôdorys s dĺžkou 130 až 330 m a šírkou 90 až 200 m. Ohraničovali tak plochy jeden až do 6,5 ha, ktoré chránili priekopy široké 2,5 m a hlboké takmer 2 m. Zatiaľ sa stopy po stavbách vnútri táborov, ani valoch a palisádach neobjavili.⁴⁷⁾

Po smrti cisára Marka Aurelia 17. marca 180 nastúpil na trón jeho syn Commodus. Rozbehnutá mašinéria rímskeho vojska uštedrila ešte zo zotrvačnosti Kvádum a Markomanom vzápätí po jeho nastúpení zdrvujujú porážku,⁴⁸⁾ po ktorej sa obrátili na Rím s pokornou žiadosťou o uzavretie mieru. Cisár Commodus ich žiadosť akceptoval a uzavrel s Germánmi, a teda i s Kvádmi roku 180 mier. Napriek súzvučným mienkam anticých historikov, ktorí mier odmietali a pripísali ho mladíckej nerozvážnosti Commoda,⁴⁹⁾ vojenská situácia na celej dunajskej hranici bola pre Rimanov neúnosná. Hoci ich zbrane víťazili a dobyli podstatnú časť slovenského Naddunajska, Rimania si uvedomovali, poznajúc situáciu na okupovanom území, že vyčerpaní dlhoročnými vojnami s germánskymi kmeňmi už nemajú dostatok síl na posunutie hraníc na sever. Spôsobili by to dlhodobé problémy spojené s pacifikovaním dobytého územia a s jeho následným začlenením do štátneho organizmu ríše. Znamenalo by to ďalšie vypätie síl, postavenie nových légii, čo by neostalo bez odozvy v iných častiach obrovského impéria. Nakoniec z vojenského hľadiska by posunutie limesu povedzme na juhozápadnom Slovensku bolo veľmi riskantným podujatím. Novovybudované hranice sa tu nemohli oprieť o väčší riečny tok, ani o hrebene pohorí, vedúce rovnobežníkovým smerom. Boli by museli (keď Trenčín vezmeme ako severný bod limesu) vybudovať podobnú hranicu ako vo vlastnej Germánii od rieky Rýn k Dunaju. Túto hranicu, známu ako dolnogermánsky a hornogermánsky limes, tvorila súvislá čiara pevnostných stavieb a pohraničného múra v pahorkatinovom kraji v dĺžke niekoľko sto kilometrov. Vybudovanie podobnej hranice od moravsko-slovenského pomedzia naprieč údoliami Váhu, Nitry, Hrona a nakoniec cez Štiavnické vrchy, prípadne Slovenské rudohorie bolo už nad sily i možnosti svetovládneho impéria. Pritom z hospodárskeho hľadiska nebolo toto územie až také lákavé, azda okrem železa a drahých kovov, ktoré na strednom Slovensku evidentne dobývali Kotíni.⁵⁰⁾

Commodov mier z roku 180 ťažko doľahol najmä na Kvádov, ktorí okrem toho, že museli vydať všetkých zajatcov, boli povinní odvádzať Rimanom každoročne nemalé

⁴⁶KOLNÍK, T.: Novšie archeologické nálezy k pobytu Rimanov na Slovensku. In: Laugaricio (zborník), c. d., s. 37—73.

⁴⁷RAJTÁR, J.: Limes Romanus a rímske opevnenia na Slovensku. In: Pamiatky a múzeá, č. 3/1996, s. 19—20.

⁴⁸DOBIÁŠ, J.: *Expediit Germanica secunda et tertia*. In: „Českou minulostí“. Práce věnované prof. Karlovy university V. Novotnému jeho žáky k 60. narodeninám. Praha 1929, s. 25—26.

⁴⁹ŠKOVIERA, D.: Slovensko..., c. d., s. 31.

⁵⁰Tamže, s. 21, „Kotíni ťažia aj železo, aby ich hanba bola ešte väčšia.“

kontingenty obilia a bojaschopných mužov. Mierová zmluva však aj pre Rimanov obsahovala tvrdú podmienku, ktorá definitívne zmarila ich expanzívne a provinciálne záujmy severným smerom. Podľa nej museli vyprázdniť vojensky dobyté oblasti Naddunajska, čo v skutočnosti znamenalo, že okrem bezpečnostného pásma pri ľavom brehu dunajského toku v šírke približne 7,5 km (38 stádií) museli opustiť všetky tábory postavené na území Kvádov a stiahnuť vojenské sily severne od bezpečnostnej dunajskej zóny. Toto neširoké bezpečnostné pásmo malo pre Rimanov výsostne vojensko-strategický význam, lebo ich čiastočne chránilo pred nečakanými útokmi a prepadmi na pevnosti limesu. Markomani a Kvádi mali povolené kmeňové zhromaždenia len raz do mesiaca a vždy na tých istých miestach, no v prítomnosti rímskeho zmocnenca.⁵¹⁾ Toto ustanovenie, hoci malo skôr formálny charakter, umožňovalo rímskym úradníkom trvalý pobyt v Naddunajsku, čo určite neostalo bez rímskej stavebnej aktivity zodpovedajúcej diplomatickému poslaniu zmocnencov. Archeologický výskum nesporný dôkaz existencie takej stavby na našom území doteraz nepotvrdil, možno ju len predpokladať.

* * *

Po uzavretí mieru medzi Rimanmi a Germánmi nastal na dunajskej hranici relatívny pokoj, narušaný len obmedzenými vojenskými potýčkami, ktoré neprerástli do dlhšie trvajúcej vojny. Rimania obnovili klientelský pomer ku germánskym kmeňom tak, že si od nich kupovali za dary a nemalé peniaze „ochranu“ svojich vlastných hraníc. Príslušníkov mnohých kmeňov, medzi nimi aj keltských Kotínov⁵²⁾ prijali na svoje územie a pridělili im pôdu, na ktorej hospodárili. A poučení trpkými skúsenosťami z markomanských vojen nezabúdali na vlastnú obranu. Ešte cisár Commodus vzápätí po uzavretí mieru posilnil nielen základné tábory limesu, ale začal stavať nové, menšie pevnosti, nazývané burgus, ktoré zahusťovali líniu pevnostných stavieb a zariadení medzi vojenskými tábormi. Ich poslaním bolo znepriechodniť a hermeticky uzavrieť hranice pred nečakanými lúpeživými vpádmi nepriateľa. V priebehu 4. storočia sa stavebná aktivita Rimanov prejavila aj v predpolí limesu na ľavom brehu Dunaja. V tomto období sa zosilnili staršie rímske opevnenia, najmä na Devíne, Bratislave a Iži pri Komárne. Hlbšie v kvádskom zázemí postavili stanice v Cíferi—Páci pri Trnave a vo Veľkom Kýri pri Nitre.⁵³⁾ Budovanie pevností na kvádskom území a víťazné ťaženie cisára Valentíniana (364—375) bolo však posledným vzápätím Rímskej ríše v strednom Podunajsku. Limes Romanus definitívne zanikol v poslednom desaťročí 4. storočia, keď barbarské kmene prelomili opevnenú hranicu a bez zábran plienili rímske provincie na pravom brehu Dunaja.⁵⁴⁾

⁵¹ DOBIÁŠ, J.: Dějiny..., c. d., s. 217. PELIKÁN, O.: Slovensko..., c. d., s. 201—202.

⁵² DOBIÁŠ, J.: Dějiny..., c. d., s. 221. Kotínov usadili v Srieime v dnešnom Slavónsku.

⁵³ KOLNÍK, T.: Novšie..., c. š., s. 37—67.

⁵⁴ VALACHOVIČ, P.: Hospodárske..., c. š., s. 381—392. Sociálne problémy miest v Panánii vo 4.–5. storočí. In: Historický časopis, 30, 1982, 3, s. 381—392.

B. KLEIN: MILITÄRISCH-GEOGRAPHISCHE ASPEKTE DER RÖMISCHEN VERTEIDIGUNG AN DER MITTLEREN DONAU IM 1.—4. JH.

Die Studie faßt die Ergebnisse der historischen und archäologischen Erforschung der Grenze Limes Romanus an der mittleren Donau in der Zeit des 1.—4. Jh. zusammen. Die Römer nutzen den Strom der Donau und ihren Überschwemmungskegel in der Südslowakei zum Aufbau einer gut befestigten Grenze aus, die die Welt der antiken Kultur von den Gebieten des „Barbarikums“ trennte. Der Limit selbst wurde durch ein System von Grundlagern der Legionen dargestellt (Carnuntum, Brigetio, Aquincum), mit weiteren Festungen ergänzt, von denen Gerulata—Rusovce das einzige Lager der Limitgrenze ist, auf dem Gebiet der Slowakei gelegen. Die Römer bauten im Laufe des 1.—4. Jh. befestigte Brückenköpfe, Lager ihres Heeres auch am linken Ufer der Donau in Devín, Stupava, Bratislava und Iža bei Komárno. Im 4. Jh. kamen dazu weitere römische Lager in Cífer—Pác und Veľký Kýr. Zum Ende der Markomannenkriege (166—180) drangen die Römer tief in das Quadengebiet und hinterließen in Trenčín—Laugaricio ein einzigartiges epigraphisches Denkmal, das M. V. Maximianus herstellen ließ. In den letzten Jahren gelang es dank der Flugprospektion, weitere Lager des römischen Heeres aus dieser Zeit bei Iža bei Komárno, Radvaň an der Donau, Mužla und anderswo erforschen.

Der Verfasser analysiert in dieser Studie vor allem militärische und geographische Faktoren des mittleren Donaulandes, die den Römern eine effektive Verteidigung ihrer Provinzen gegen die Angriffe von germanischen Stämmen ermöglichten. Die große Insel Žitný ostrov spielte in diesem Falle die Aufgabe einer Grenz-pufferzone. Die Übergänge über die Donau befestigten die Römer gut, dessen Beweis römische Denkmäler sind, die in Devín, Bratislava und Iža bei Komárno gefunden wurden. Im Zusammenhang mit der militärischen Sicherstellung der Grenze widmet der Autor auch gewissen gesellschaftlichen und ökonomischen Zusammenhängen die Aufmerksamkeit, wie z. B. der Entstehung von zivilen Siedlungen und Städten, mit der Anwesenheit von Römern an der mittleren Donau verbunden.